

Անյուշ-յիշատակ ցամաքին զերդ ջուր :
Ո՛վ արդեօք այդ խեղճ զոհներին համար ,
Երկընքին առջեւ տայ պիտի համար .
Ո՛վ Աստուծոյն սուրբ պատկերին պատիւ ,
Նորան ցաւերը՝ վըշտերը անթիւ ,
Պաշտպանէ պիտի բսփոփէ սիրով
Վառւած՝ բորբոքւած երկնային հըրով...
Ո՛վ մարդկութիւնն անկումից այս նոր
Ազատէ պիտի ձեռքերով հըզօր...
Այո՛ , նոր մարդը այս նոր անկումից
Կարող է փըրկել այն պըտուղն անբիծ ,
Որն ո՛ր Գողգոթին բարձըր դազաթում
Չոր փայտին վերայ միայն է ծընւում...
Պըտուղն այն Սէրն է արեամբ ոռոգւած
Որ մեղի համար մըշակեց Աստուած...:

ԱՌԱՅԵԱԼ ԱՆՏՈՆԵԱՆ ՆԱԼԲԱՆԳԵԱՆ

ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՆԱԽԻՋԵԻԱՆՈՒ

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

(Տես յէջ. 220)

ԽԱՇՆԱՏԱԾՈՒԹԻՒՆ, ՄԵՂՈՒԱԴԱՐՄԱՆՈՒԹԻՒՆ, ՇԵՐԱՄԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆ

ՆԻ ՀԱՒԱՐՈՒԾՈՒԹԻՒՆ

ԱՄԵՆԷՆ լաւ ոչխարները Որդուատու վիճակի մէջ կը դար-
մանեն. իսկ Դարալաղըդ նշանաւոր է գլխաւորապէս խոշոր ա-
նասուններով և իւր ձիերով, յորոց վերջիններս ոչ թէ ջոկերով,
այլ երկ երկու կամ երեք երեք կը պահեն. ձիերու հարստու-
թեամբ նշանաւոր է Դարալաղըդի Ճուլ գիւղն. Ընդհանրապէս
գոմէշներ ու մատակներ Նախիջեւանու վիճակի զնստագոյն տե-
ղեաց մէջ կը պահեն. ուր լաւ գոմէշ մի՛ մազանդարաւ անուա-
նեալ ցեղէն, (որ յայլոց կ'որոշի ճակտին վրայ ունեցած գրեթէ
եռանկիւնի թախտակ նիշովն և ոտից ստորին մասանց և պոչին

կիսուն սպիտակութեամբն), 70-150 բուբլի կ'արժէ: Եզ մի կը վաճառուի 15-30 բուբլի, խոյ և ոչխար 3-5 բբ. իսկ այծ 2-3 բբ. կ'արժեն: Լաւ էշ մի 20-25 բբ. կը ծախուի, իսկ սովորական փղըր յաւանակ՝ 6-12 բուբլի: Որդուատու վիճակին մէջ ջորի շատ կայ, որ թէ բեռները փոխադրելու և թէ հեծնալու կը գործածեն. ջորին ուժով ձիոյ մի հաւասար է և անկէ շատ աւելի գիմացկուն, և 50-300 բբ. կրնայ արժել: Ուղտերը միայն հետեւեալ երեք գիւղերու մէջ կը պահեն՝ Եայճախ (Որդ. վիճակ.), Դիւզլուն-Կիզէ և Նէգրամ: Հօս մեծաւ մասամբ միակուղ ուղտեր կը պահեն, իսկ երկկուգները (նար) ընդհանրապէս խիստ ցանցաւ կը հանդիպին, որովհետեւ ասոնք տեղւոյս ձմեռներուն չեն կրնար գիմանալ: 1873 տարւոյն խոշոր ու փոքր անասնոց թիւն՝ այս գաւառիս մէջ՝ էր 317,592, յորոց 181,721ը Հայոց էր, 135,314ը թաթարաց և 557ը Ռուսաց (մալովանաց): Այդ համագումար թուէն՝ 273,673ը փղըր էր, իսկ 43,919ը խոշոր: Բաց ասկէ 840 գումէշ ու մատակ կար, 3,976 ձի, 4,926 էշ, 291 ջորի և 296 ուղտ:

Հիմայ հաշուենք հօս երկու հարիւր ոչխարաց հօտէ մի՝ տարուան մէջ միջին հաշուով ստացուած բերքը: Ոչխարաց այդչափ հօտ մի գրեթէ տարին 20 պուղ եղ կու տայ կամ 100 պ. պանիր և 15 պ. բուրդ, իւրաքանչիւրին վրայէն 3 փունտ համարելով: Արդ եղին պուղը 5 բբ. դնելով և բուրդինը՝ 3 բբ. բովանդակ մուտքն կը լինի 145 բուբլի: Եթէ այդ գումարէն հանենք եղած ծախքը, ինչպէս՝ 40 բբ. հովիւ վարձելու, 10 բբ. աշխատաւոր կանանց համար և 15 բբ. մանր ծախք, այն ատեն երկու հարիւր գլուխ ոչխարէն՝ 80 բբ. գում շահ կը մնայ:

Խաշնադարմանութեան գլխաւոր բերքերն են բուրդ, եղ, պանիր՝ բազմաութեամբ, կաթ և մածուն: Տեղացի ոչխարաց բուրդը շատ թանձր է և պուղը 3-4¹/₂ բուբլի կը վաճառուի. ուստի այս երեք վիճակացս մէջ ընդամենն իբր 20,000 պ. բուրդ կու գայ, գրեթէ 60,000 բուբլի մուտք բերելով: Արդ եթէ բոլոր ստացուած բուրդին կէսը տեղական պիտոյից համար սպառի, հետեւաբար կրնանք ըսել թէ այս վիճակներէս տարուէ տարի 10,000 պ. բուրդ գումը կը տարուի ծախելու՝ 30,000, բուբլի արժէքով:

Ամենէն ընտիր պանիրը կը գտնուի Դարալաղըզի մէջ, որ իւր եղովն ու պանրով գրեթէ Երեւանու գաւառին կէսը կը կերակրէ: Եղը՝ սերոռք կամ հոռմ կոչուած՝ թթուած ու թանձրացած կաթէն կը հանեն, այսու գործողութեամբ. կ'առնուն սե-

րուցքը և կը լեցընեն փայտեայ դրանակերպ կամ քառակուսի անօթի (որ յատկապէս խնոցի կամ ցցռմ կ'ըսուի), և կամ պարզ տիկի մի մէջ, սակաւ քանակութեամբ տաք ջրով, և ապա բարձր եռոտանայ մի վրայէն կամ տան առկքէն կախելով կը սկսին հաբել, մինչև որ իւղային թանձր մասը բոլոր երեսը ժողուի: — Իսկ երբ եղը մածունէն պիտի հանեն, (այն եւս սակաւ քանակութեամբ), այն ժամանակ գործը կաւէ փոքր խնոցեայ մէջ կը կատարեն: — Յետ կաթը շնդելու և եղը բաժնելով կարասի մի մէջ անցընելու, միացած ջրախառն շիճուկէն, որ սովորաբար քսն կը կուլուի՝ Չոր-քսն և Ժափիկ կը պատրաստեն, հետեւեալ կերպով: Կ'առնուն շիճուկը և կուեղէն անօթոց մէջ լեցընելով՝ կը սկսին վառարանի վրայ տաքցընել, որով մէջը գտնուած բոլոր պանրային մասերն կը մակարդին: Յետոյ այդ մակարդն երկու ափերու մէջ սեղմելով՝ խնձորի մեծութեամբ կը գնտալենելու կը վերածեն և կը չորցընեն, այս կը լինի չորթան. ուսկից ձմեռը ապուշը կամ ապաս անուամբ թանձր կերակուր մի կը պատրաստեն: Իսկ ժափիկը՝ նմանապէս մակարդեալ շիճուկէն պատրաստուած թեթեւ կամ վտիտ պանիր մ'է. զոր շինելու ատեն մէջը այլեւայլ համեմիչ խոտեր կը խառնեն, և կաւէ ամաններու մէջ դրած՝ հողի տակ կը թաղեն, ուր երեք չորս ամսէն բոլորովին կը հասնի և կըրնայ ուտուիլ: Դարալաղըղի պանիրը երկար չի պահուիր՝ բայց լաւ համով է, մանաւանդ կորատիս գիւղինը. սոյն գիւղէս՝ Դարալաղըղէն դուրս կը տարուի 600 կճուճ(*) պանիր, իւրաքանչիւրի մէջ գրեթէ 8 փունտ բովանդակելով, գրեթէ 700 բուրլի արժէքով:

Պանիր պատրաստելու համար նախ հետեւեալ բաղադրութիւնը կ'ընեն, (որ իբր մակարդիչ միջոց կը ծառայէ և տեղացիք պանրի դեղ կ'անուանեն): Կ'առնուն գառան կամ որ և է ուտելի կենդանեաց փոքր խախացոցը, կը լուան որչափ կարելի է մաքուր և կը չորցընեն: Վերջը այդ խախացոցը ծափի մի մէջ կը դնեն, հետը նաեւ չամիչ և կինամոնի, հոյ, շահողրամի և դարապղպեղի փոշի՝ իւրաքանչիւր համեմուքէն այլ քանի մի մրս. խալ, վրան ալ չափով մի ջուր կը լեցընեն ու բերանը փակ կը պահեն. այսպէս տասն օրէն պանրի գեղը պատրաստ կը լինի գործածութեան, Այն ատեն կաթը կը տաքցընեն և ապա մէջը համեմատաբար քանի մի գրգալ պանրի գեղ կը խառնեն, որով կը մակարդուի. յետոյ մակարդածը կտաւէ փոքր պարկերու մէջ լեցուցած՝ օր մի ամբողջ ծանրոցի տակ կը ճմլեն, ուրով ջրային մասը զտուելով՝ կը պնդանայ. ելածը սովորական

* Հողէ աման՝ ինչպէս նաեւ բղուղ և ծափ:

գործածելի պանիրն է՝ առանց աղի, իսկ աղելու համար՝ եթէ կ'ուզեն՝ օր մի ամբողջ աղլուրի մէջ կը դնեն, վերջը կը չորցնեն, և այսու գործողութիւնը կը վերջանայ, իսկ եթէ գլուխ պաւեր ըսուածը ուզեն շինել, այն ատեն ելածը՝ առանց աղջրի մէջ դնելու կը մանրեն, վրան աղ կը ցանեն և այլեւայլ խտտելով կը համեմեն, վերջը ուժով մարդ մի՝ լայն բերնով բզուղներու մէջ կը քփսէ (*). ուրիշ մ'ալ մնացած երկու մաս տեղը՝ խտտով ծածկելով, կ'առնու բզուղները և կարգաւ սալքարերու վրայ գլխիվայր շրջելով՝ կը հողէ. և այսպէս քարի վրայ յեցած՝ թէ դիրքը հաստատուն կը պահէ, և թէ գետնի խոնաւութիւնը շատ չ'առնուր, և միանգամայն շրջուն դիրքով կենարովը, դեռ մէջը մնացած ջրեղէն մասը՝ վար ծորած միջոց՝ անարգել խոտոյ ծակերէն դուրս կ'ելնէ. բայց տեղ տեղ խոնաւութիւնը աւելի եւս խափանելու համար, բզուղները՝ թաղելու տեղ գետնի վրայ կը շարեն՝ նոյնպէս շրջուն ու սալքարից վրայ յեցած, և մինչեւ կէսը մոխրով կը ծածկեն, որ ջուրըն ու խոնաւութիւնը չուտով մի իրեն քաշելով աւելի չոր կը պահէ. Բստ այսմ մի քանի ամիս սպասելով՝ պանիրը աշնան բոլորովին պատրաստ ու գործածական կը լինի. Շատ տեղեր և մասնաւորապէս թաթարներ, նախ կաթին սերը կը ժողովեն և վերջը մնացածէն պանիր կը շինեն. բայց տեղացիք այսպէս պատրաստուած պանրի չեն հաւնիր, որովհետեւ չորնալէն վերջը կաշւոյ կը նմանի և ախորժելի համ ալ չ'ունենար. Մակարդած կաթը կտաւէ պարկերու մէջ ճնշած միջոց դուրս ծորած չիճուկը՝ քաղցր և թթու լորիկ շինելու կը գործածուի. քաղցր լորիկը շինելու համար՝ այն չիճուկի մէջ սակաւ մի թարմ կաթ կը խառնեն և կը տաքցընեն կաւէ անոթի մէջ, որ մակարդելով՝ դոնդողային քաղցրահամ ուտելիք մի կը լինի. նոյնպէս կը պատրաստեն նաեւ թթու լորիկն այլ, միայն թէ ասոր պատրաստութեան միջոց՝ թարմ կաթի հետ ջրախառն մածուն եւս կը խառնեն. վերջինս նման վերոյիշեալ ժածիկին՝ այլեւայլ խոտոց համեմիւք գետնի տակ կը թաղեն, բայց այն ատեն գրեթէ անոր հետ նոյնահամ կը լինի. ասոր համար շատ տեղ լարիկ կամ լոր ու ժածիկ՝ նոյնիմաստ բառեր են. Դարձեալ կաթէն կը պատրաստեն՝ աղոռզ, քոշլամա և տշոռախ. Երբ ոչխարը կը ծընանի նոյն օր կը կթեն և ստացած մածուցիկ կաթին մէջ (որ խեժ կամ խիժ կը կոչուի) սակաւ մի թարմ կաթ խառնելով կը տաքցընեն, ուսկից դոնդողային կերակուր մի կ'ելնէ, զոր հայք՝

* Զետեղել սեղմելով ու գրեթէ զանգեւով. (բառ ռամկ.):

Դալ, Քիւրթը՝ փէրոյ և այլադգիք կամ աւելի թաթարք՝ Աղոզ կ'անուանեն։ Բուլաման շատ նման է աղուզի, միայն թէ սա սակաւ մի աւելի հեղուկ է։ Իսկ սուլուխն այսպէս կը շինեն. ոչխարը ծնանելէն վերջը՝ կը վերցընեն անոր վրայէն այն մասը, որ՝ ինչպէս յայտնի է՝ նման է բազմաթաղանթ գործուածի, և զայն լուարով՝ մէջը խիժը կը լեցընեն և ջերմ մոխրի տակ տաքցընելով՝ կը ստանան սուլուխը, որ պանրանման քաղցրահամ թացան մ'է։

ՄԵՂՈՒԱԴԱՐՄԱՆՈՒԹԻՒՆ. — Այս ազատական զբաղանքըս ընդհանրապէս լիոնային գիւղորէից յատկացած է, ուր թէ կլիմայն և թէ բուսականութիւնը նպաստաւոր են մեղուադարման տանտիրոջ. բայց սակայն դեռ եւս սպասուածին համեմատ տարածուած ու յառաջացած չէ։ Մեղուները բազմացընելու նախաձեռնողներն դրուծիւն, և չկարենալ կամ սովորութիւն չունենալ պաշտպանելու զանոնք սաստիկ սառոյցներէն, և այն վերիվերոյ խնամքը՝ յաճախ պատճառ կը լինին բազմաթիւ փեթակաց փճանալուն։ Տեղական փեթակները զանաձեւ հիւսուած սապատներ են, գըրսէն կովու թրիքով ծեփուած, զորս պարտիզին մի անկիւնը կամ փոքր ու ցանկապատ տափերու վերայ պարկած գիւղով իրերաց վրայ կը շարեն։ — 1873 տարւոյն՝ Դարալազըզի և Որդուատու վիճակաց մէջ՝ գրիթէ մեղուներու կէսը սատկեցաւ վասն զի փեթակաց մէջ տեսակ մի սպիտակ որդեր երեւցան, ըստ ոմանց թիթեռնիկի թրթուր կարծուած, որք միջի մեզրը կը սպառէին։ Միեւնոյն տարին այդ վիճակաց մէջ եւ 9,051 փեթակ հաշուեցի, յորոց 6,201ը թաթարաց և էր 2,850ն Հայոց։ Իւրաքանչիւր փեթակ տարին գրեթէ 15 փունտ մեղր կու տայ, հետեւապէս այդ վիճակները միջին հաշուով իբր 3,600 պուգ մեղր, որ 15,000 բուբլէն աւելի արժէք ունի, մի պուգն 5 բուբլի համարելով(*)։

ՇԵՐԱՄԱՊԱՀՈՒԹԻՒՆ. — Ինչպէս որ մեղուաց դարմանն ու վաստակը գլխաւորապէս լեռնակողմանց վիճակուած էր, այսպէս ընդհակառակն շերամի խնամքն ու շահը՝ հովտաբնակաց առանձին յատկութիւն է համարուած. ըստ այսմ՝ յիշեալ վիճակաց զնստադոյն մասանց գրեթէ ամէն գիւղորէից մէջ ալ կը հանդիպիմք հարիւրաւոր թիթենեաց, զորս մասնաւորապէս շերամ պահելու համար տնկած են, նոցա պարտիզաց մէջ կը պատահին մերթ և դարեւոր թիթենիք, որոց կատարքն տարուէ տարի կտրած կը տեսնուին, և որոց տեպքն կը վկայէ թէ հօս

* Սոյն հաշուիս մէջ մեղրամոմը բնաւ նկատի առնուած չէ։ Զէյրէց։

չերամապահութիւնը՝ որով և մետաքսագործութիւն՝ վաղուց ի վեր մտած զբաղանք մ'է, բայց (զարմանք որ) . տակաւին եւս անբարգաւաճ մնացած: Յայսմ մասին տեղացւոց բռնած ոճը բուն նահապետական է. կ'առնուն շերամի սերմերը, կը ծրարեն լաթի կտորի մի մէջ և այնպէս մի քանի օր անթի (թեւերնուն) տակ կ'ապած կը պահեն. ուր մարմնոյ շերմութենէն որգերը դուրս ելնելով՝ անկէ թթենւոյ տերեւոց վրայ կը փոխադրեն, օրը երկու անգամ կեր կու տան և բովանդակ որգնարուծութեան ժամանակ՝ երեք անգամ անկողինը կը փոխեն: Շերամը կը պահեն կիսամութ ու խոնաւ սնեկաց մէջ, ուր յաճախ որգերն կը սատկին՝ մասամբ մի մաքուր օդոյ պակասութենէն և մասամբ այլ մրջիւններէն: Բոժոժներէն եկած մետաքսը՝ մեծաւ մասամբ տնական պիտոյից համար կը գործածուի, որովհետեւ եղածն ամենասակաւ է: Ներկայիս որ Նախիջեւանու և Որդուատու վիճակաց մէջ թթենւոյ ծառերը բազմացան, ըստ ինքեան մետաքսագործութիւնն պիտի կարենար գիւղա-տնտեսութեան միւս պարագմանց մէջ առաջին տեղը գրաւել. բայց դժբաղդաբար որդանց հիւանդութիւնն՝ որ ամէն աշխարհաց մէջ եւս մետաքսագործութիւնը չարաչար հարուածեց, 1860իւ սկիզբները հօս այլ թափանցեց, և այս պատճառաւ շատ շերամատեարք մետաքսագործութենէն բոլորովին ձեռքերնին ամփոփեցին: Այժմ շերամը Որդուատու վիճակին մէջ բաւական լաւ կը յաջողի, ուր ամէն տարի 1000 պուգ բոժոժ կը ստացուի, զորս տեղւոյն գործատանց մէջ թելի կը վերածեն: Տարուէ տարի ընդ ամէն 15,000 բուբլի մետաքս կու գայ. ուսկից 2000 բ. արժէքով քանակ մի տեղական կարեւորաց համար գործածելով, բոլոր մնացածը ագուլիսեցի վաճառականաց ձեռքով՝ դուրս վաճառքի կը տարուի:

ՀԱԻԱՐՈՒԾՈՒԹԻՒՆ. — Սա բնակչաց առանձին զբաղանք մի չի կազմեր, թէպէտ և ամէն տուն ալ առհասարակ ընտանի թրուշուն կը պահէ, որ ընդհանրապէս են՝ հաւ, հնդկահաւ, սագ և բադ, յորոց վերջին երկուքը հազուագիւտներէն են, իսկ հնդկահաւը ասկէ 16 տարի առաջ մտած է հօս: Հաւերը մասնաւորապէս հաւկըթի համար կը դարմանեն, որ բնակչաց էական կերակուրն է. որոց համար ո՛ր և է ընտանի թռչնոյ միւսը՝ ամենահամ և թանկ համադամ համարուած է:

Արդ ի մի բերելով՝ բոլոր յիշեալ (Նախիջեւանու, Դարալա-

ղըղի և Որդուառու) վիճակաց սահմաններէն դուրս ի վաճառ տարուած՝ գիւղա-տնտեսութեան զանազան բերող արժէքոյց թիւերը, այս տարեկան բոլորական հաշիւս կ'ունենանք. Յորեն՝ 5000 ռուբլի արժէքով, Բամբակ՝ 2000 ռուբլի, այլեւայլ չոր մրգեղէնք՝ 1,500 ռուբլի, Պանիր, եղ, մեղր և անասուն՝ 25,000 ռուբլի. Մետաքս՝ 13,000, Բուրդ և մորթ՝ 25,000 ռուբլի որով բովանդակ տարեկան դուրս տարուած վաճառքն կը լինի՝ իբր 74,500 ռուբլի:

Շարունակելի

ԳԵՂԻ ՎԱՐժՈՒՅԻՆ ԵՒ ԾԵՐ ԶԻՆՈՒՈՐԸ

ՔԵՂԻՆ ուրիշ տներէն քիչ հեռու տնակի մը մէջ կը բռնակէր ծեր զինուորը: Ստորին ու վերի յարկին մէկ մասը՝ վարձուորն ու ընտանիքը կը բնակէին, իսկ ծերունին իրեն պահած էր դէպ ի արեւելք նայող անկեան երկու սենեակ, ուր աղքատաբար կ'ապրէր տանը չորս կողմը եղող պզտի հողին արդեամբքը, որ իր միակ կալուածն էր, ու ի պետութենէ՝ ի վարձ իր բազմամեայ զինուորական վաստակոց սահմանուած աննշան թոշակաւ:

Չունէր ընտանիք, ոչ ազգական և ոչ բարեկամք. ոմանք արդէն մեռեր, այլք հեռու և զինք բոլորովին մոռցած էին: Իր ցասկոտ ու տխուր բնաւորութեանը, խիստ ու տմարդի կերպերուն վրայ՝ նոյն իսկ գիւղացիք կը փախչէին իրմէ. տեղւոյն բռնաբռնէին ու ժողովրդապետ քահանային ալ՝ ինք ծերունին չէր ուզեր մօտենալ. մէկուն՝ վասն զի չէր կրնար բռնել ծերութեանն հիւանդութիւնները. միւսին՝ զի կը յիշեցընէր այնպիսի վարդապետութիւններ ու պարտք՝ զորս ինք արդէն ի վաղուց մոռցած էր, և չէր ուզեր որ յիշատակութիւնն ինչորդուի սըրտին մէջ:

Այս պատճառաւ գրեթէ միշտ միմեակ էր, կամ դաշտաց մէջ գաւազանի մը կռթնած յամրաբայլ չըջագայելով, և կամ դրան առջև արևուն դիմաց նստելով՝ ծխափողը բերնին: Այդ միայնութիւն՝ ալ աւելի կը դառնացընէր և անհանդուրժելի կ'ընէր կեանքը ու ծերութեան հասակին անհրաժեշտ ցաւերն ու վշտերը. զի գրեթէ իննսնամեայ էր, և զինուորական կենաց սովորոյթք՝ այդ ծանրացեալ հասակին վրայ շատ նեղութիւններ աւելցուցեր էին: